

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ГРАМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Григорій АРКУШИН (Луцьк)

© 2009

НАЗВИ ОСІБ ІЗ СУФІКСОМ *-IST-A* У ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ

Серед усіх українських діалектів лише лемківський відзначається значною кількістю дериватів із західнослов'янським суфіксом *-ist-a*. Ці лексеми збільшують кількість загальних іменників чоловічого роду із флексією *-a*, що належать до першої відміни (в інших українських діалектах таке закінчення мають лише антропоніми та іменники спільного роду).

Ключові слова: лемківський діалект, дериват, суфікс *-ist-a*, флексія *-a*.

Лемківський діалект, перебуваючи в оточенні західнослов'янських мов, поступово нівелюється, втрачаючи свої оригінальні риси і піддаючись значному впливові державних – словацької та польської – мов, тому кількість носіїв цих говірок поступово зменшується. Однак зазначимо, що мовлення жителів краю досить докладно зафіксоване і проаналізоване в різних виданнях – статтях, атласах, збірниках текстів, словниках і т.д., тобто його збережено для науки (на жаль, не кожен український діалект може похвалитися стількома публікаціями), а отже, легко можна визначити лемківські оригінальні риси.

Так, А. Залеський підкреслював (тут і далі цитати подаємо в оригіналі): “Лемківський говір має і такі особливості, що витворилися в ньому спонтанно, незалежно від інших мов, наприклад, ствердіння приголосних у кінці багатьох слів: *кін* «кінь», *оген* «вогонь», *смерт* «смерть»; частий перехід прийменника (і префікса) *в* перед приголосним в *г* або *х*: *лежит г болоті*, *пішов г другий бік*, *с тойт х ко мори*, *г довец*, *х перед* та ін. [...] По суті лише одномісний наголос і ствердіння приголосних типу *кін*, *смерт* є суто лемківськими рисами” [Залеський: 71]. Це ж відзначає і Я. Рігер: “Диспалаталізація согласных в выголосі, узнавана за одну з найважливіших лемківських примет в дискуссиях про границі діалекту, характеризує предо вшыткым землі на пільніч од Карпат од заходу по Вислок” [Рігер: 53] (див. також [Misiak: 88]). Нашим завданням є встановлення й інших лемківських оригінальних рис.

Оскільки загальноновизнаним (за незначними винятками) є український статус лемківських говірок, то і їхній опис усіх мовних рівнів дослідники проводять у порівнянні з українською загальнонародною мовою. Так, зразком для опису лемківського відмінювання іменників узято поділ на відміни іменників української літературної мови, пор.: “Dla rzeczownika wyróżniono cztery paradygmaty fleksyjne. Podziału rzeczowników na deklinacje dokonano według typowych zestawów końcówek. Do dwóch typów odmiany należą rzeczowniki tylko jednego rodzaju (typ III – rzeczowniki rodzaju żeńskiego, typ IV – rodzaju nijakiego), a w dwóch pozostałych typach mieszczą się rzeczowniki różnych rodzajów (typ I – rodzaju żeńskiego, męskiego, tzw. rodzaju wspólnego; typ II – rzeczowniki męskie i nijakie)” [Misiak: 94-95]. При цьому мовознавці змушені подавати ще таке уточнення: “Склонёваня назывників муж. р. закінченых в ном. ед. ч. на *-a*, указує, же в русиньскім языку назывники муж. роду на *-a* (*староста*, *газда*, *слуга*, *судця*) ся приклонили к мужській деклінації *u*-основы” [Ябур, Плішкова: 169]; “Як окремиий підтип [серед іменників I відміни. – Г. А.] виділяме декотры назывники мужского роду на *-a*, напр.: *газда*, *староста*, *дружба*” [Фонтаньскій: 229]. Таке ж уточнення і в академічному виданні граматики української літературної мови: “I відміна є

найхарактернішою для іменників жіночого роду; іменники чоловічого роду в ній представлені передусім власними іменами, прізвищами та ще деякими назвами” [СУЛМ: 83].

Отже, говорячи про окремих підтип іменників ч.р. на **-а**, дослідники наводять не так уже й багато прикладів, хоч за “Словником Лемківської Говірки” П. Пиртея (П) у цьому діалекті їх більше сотні, серед яких переважають найновіші запозичення із суфіксом **-іст-а**.

Оскільки лемківський діалект клином “урізався” між польською і словацькою мовами, то, зрозуміло, саме з цих мов у ньому вжито і найбільше запозичень (див.: [Лесів: 70-77; Залеський: 70-71]), причому на півночі переважають полонізми, а на півдні словакізми. Але звернемо увагу на таке досить суттєве зауваження: “Русиньскы діалекты на Словеньску переберають із словенчыны не лем єднотливы лексеми, але і дакотры словотворны елементы, які вытискують бывшы выходославянскы форманты, пор. слк. суфікси *-áreń, -ista, -ička* і другы: *винарєнь, колкарєнь, ошіпарєнь; гуслиста, фодбаліста, гокеїста...*” [Ванько: 77]. З цим погоджуються і дериватологи В. Ябур і А. Плішкова: “...Были перевзяты не лем самотны слова, але ай дерівачны елементы, котры зачінають вытисковати ісконно выходнославянскы, напр.: а) суф. **-арєнь** (*винарєнь, колкарєнь*), хоць іщі суть функчны і паралелны формы із суф. **-арня** (*винарня, пекарня, цукрарня*); б) суф. **-іста/-іга** (*гуслиста, комбайніста, машыніста, тракторіста*), котрый цалком вытиснув восточнославянський **-іст**; в) суф. **-іч/-ічка** (*доїч/доїчка, кресліч/креслічка*), ныхто уж теперь в подобных прикладах не ужые бывшы **-арь/-арька**, хоць він є живый і продуктівный (*коминарь, малярь/малярька* і т.п.) а то зато, же з новов лексіков были перевзяты і ей дерівачны елементы” [Ябур, Плішкова: 197-198].

Але, на нашу думку, тут дещо перебільшений словацький вплив. Як уже зазначали вище, для аналізу використано лемківську лексику, подану в “Словнику Лемківської Говірки” П. Пиртея (П), що містить понад 15 000 слів. Це перебільшення можна проілюструвати такою таблицею лемківсько-словацько-польських паралелей, які виписані з популярних одномовних словників цих мов: Mały Słownik Języka Polskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 1181 s. [MSJP]; Isačenko A.V., Kollár D. Slovensko-guský slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1970. – 619 s. [SRS]; Bunganič P. Slovensko-ukrajinský slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1985. – 674 s. [SUS]:

Лемківські слова

авантюриста (П: 1)	ліцеїста (П: 137)	ровериста (П: 247)
автомобіліста (П: 1)	мариніста (П: 144)	романіста (П: 253)
акордеоніста (П: 3)	марксиста (П: 144)	славіста (П: 263)
активіста (П: 3)	матеріяліста (П: 145)	соліста (П: 266)
альярміста (П: 3)	матуріста (П: 145)	спеціаліста (П: 268)
альпініста (П: 4)	машиніста (П: 146)	статиста (П: 272)
альтиста (П: 4)	месіяніста (П: 147)	сценаріста (П: 278)
анархіста (П: 4)	металіста (П: 148)	терориста (П: 284)
арабіста (П: 6)	моделіста (П: 151)	урбаніста (П: 296)
артиста (П: 7)	морзиста (П: 153)	фаталіста (П: 302)
артилеріста (П: 7)	моториста (П: 154)	філіятелиста (П: 304)
асиста (П: 7)	мотоцикліста (П: 154)	формаліста (П: 305)
атеїста (П: 8)	муляжиста (П: 154)	фортеп’яніста (П: 305)
баяніста (П: 12)	натураліста (П: 171)	фотожурналіста (П: 305)
бойкотиста (П: 17)	нациста (П: 172)	шахіста (П: 325)
бубніста (П: 21)	новеліста (П: 179)	штангіста б/р (П: 332)
віольтончеліста (П: 33)	окуліста (П: 192)	юриста (П: 337)
германіста (П: 40)	оптиміста (П: 195)	
гімназиста (П: 41)	органіста (П: 195)	
егоїста (П: 67)	пезажиста (П: 205)	
євангеліста (П: 69)	плянериста (П: 215)	
кавалериста (П: 109)	рабуліста ‘правний кругій’ (П: 242)	
капіталіста (П: 111)	радиста (П: 242)	
комуніста (П: 122)	реаліста (П: 244)	
легійоніста (П: 136)	реванжиста (П: 244)	
	резервіста (П: 244)	
	рецидивіста (П: 245)	

Словацка мова

-
automobilista (SRS: 20)
-
aktivista (SRS: 16)
-
alpinista (SRS: 17)
-
anarchista (SUS: 44)
-
artista (SUS: 45)
-
-
ateista (SUS: 46)
-
-
-
germanista (SUS: 110)
-
egoista (SUS: 101)
-
kapitalista (SRS: 114)
komunista (SUS: 170)
-
-
-
marxista (SRS: 151)
materialista (SUS: 215)
-
-
-
-
motorista (SUS: 226)
-
-
naturalista (SUS: 248)
nacista (SRS: 170)
novelista (SUS: 268)
-
optimista (SRS: 235)
organista (SUS: 320)
-
-
rabulista (SUS: 429)
-
realista (SUS: 433)
-
-
recidivista (SUS: 434)
-
romanista (SUS: 442)

slavista (SUS: 477)
sólista (SUS: 483)
-
-
-
-
terorista (SUS: 523)
urbanista (SUS: 549)
-
filatelista (SRS: 78)
-
-
-
šachista (SUS: 508)
-
-
-

Польська мова

-
automobilista (MSJP: 27)
akordeonista (MSJP: 6)
aktywista (MSJP: 7)
-
alpinista (MSJP: 10)
-
anarchista (MSJP: 13)
-
-
artysta (MSJP: 22)
artylerzysta (MSJP: 22)
asysta (MSJP: 24)
ateista (MSJP: 25)
-
-
-
wiolonczelista (MSJP: 1024)
-
gimnazjalista (MSJP: 219)
egoista (MSJP: 179)
-
kawalerzysta (MSJP: 304)
kapitalista (MSJP: 295)
komunista (MSJP: 332)
legionista (MSJP: 384)
licealista (MSJP: 389)
marynista (MSJP: 421)
marksista (MSJP: 420)
materialista (MSJP: 424)
maturzysta (MSJP: 425)
maszynista (MSJP: 423)
-
-
-
-
motorzysta (MSJP: 454)
motocyklista (MSJP: 454)

-
-
-
novelista (MSJP: 514)
okulista (MSJP: 565)
optymista (MSJP: 574)
organista (MSJP: 575)
pejzażysta (MSJP: 609)
-
-
-
realista (MSJP: 774)
-
rezerwista (MSJP: 783)
recydywista (MSJP: 774)
rowerzysta (MSJP: 790)
-
slawista (MSJP: 855)
solista (MSJP: 862)
specjalista (MSJP: 865)
statysta (MSJP: 880)
scenarzysta (MSJP: 833)
terrorysta (MSJP: 939)
urbanista (MSJP: 986)
fatalista (MSJP: 194)
filatelista (MSJP: 197)
formalista (MSJP: 203)
-
-
szachista (MSJP: 900)
sztangista (MSJP: 913)
jurysta (MSJP: 286)

Як бачимо з таблиці, на становлення лемківських словотвірних діалектизмів, зафіксованих П. Пиртеєм, виявлено не такий уже великий вплив словацької мови, бо з нею прямих відповідників маємо лише 28, тоді як польських паралелей – 47! Окрім цього, виявлено понад півтора десятка лемківсько-польських дериватів, що відсутні у словацькій мові, пор.: *rowerzysta* – слц. *cyklista* (SUS: 68), п. *pejzażysta* – слц. *krajinár* (SUS: 177), п. *akordeonista* – слц. *akordeon – chromaticka harmonika* (SUS: 114), п. *artylerzysta* – слц. *delostrelec* (SUS: 77), п. *kawalerzysta* – слц. *jazdec* (SUS: 149), п. *legionista* – слц. *legionár* (SRS: 140), п. *maturzysta* – слц. *maturant* (SRS: 153), п. *maszynista* – слв. *strojvodca* (SRS: 430), п. *specjalista* – слц. *odbornik* (SRS: 213), п. *sztangista* – слц. *vzpierač* (SUS: 613); додамо, що за доступними нам джерелами, у словацькій мові не виявлені такі деривати-відповідники до лемківських слів: *formenianicma* – слц. *klavirista* (SRS: 117), *бубніцма* – слц. *bubenik* (SRS: 31), *металіцма* – слц. *kovorobotnik* (SRS: 126), *моделіцма* – слц. *modelár* (SRS: 164), *радіцма* – слц. *radiotelegrafista* (SRS: 365).

Крім цього, суфікс **-ist-a** у польській мові може мати ще й фонетичний варіант **-yst-a**, як і в лемківських говірках – **-іст-а** та **-ист-а** (див. приклади у таблиці), а словацька мова таких варіантів не має. Тому вважаємо, що на становлення лемківських дериватів більший вплив все-таки польської, а не словацької мови (порівняйте, напр., одностайне переконання дослідників, що наголос на передостанньому складі в західнолемківських говірках – це вплив саме польської мови).

Повертаючись до лемківських ім. ч. р. на **-а**, зазначимо, що кількісно їх значно більше, ніж в інших українських говірках, і це не тільки через деривати з **-іст-а/-ист-а**, а й тому, що частина слів прийняла закінчення **-а**, хоч в інших українських діалектах вони здебільшого з нульовим закінченням, пор.: *анальфабета* ‘неписьменний’ (П: 4), *аристократа* (П: 6), *архімандрита* (П: 7), *асцеста* ‘аскет’ (П: 8), *бандита* (П: 11), *виновайця* (П: 32), *дипломата* (П: 57), *ерудита* (П: 68), *езуїта* (П: 69), *інваліда* (П: 105), *кадета* (П: 109), *мандрита* ‘наставник чоловічого монастиря’ (П: 143), *нумізмата* (П: 180), *опонента* (П: 194), *оркестра* (П: 195), *оркестранта* (П: 195), *рецензента* (П: 245), *саталіта* ‘місяць’ (П: 257), *сатрапа* (П: 257), *сектанта* (П: 258), *солнізанта* ‘іменинник’ (П: 266), *суостата* (П: 277), *терапевта* ч. і ж. (П: 283), *хіроманта* (П: 309); пор. також: *тадула* ‘балакун’ (П: 38), *загладця* ‘марнотратник’ (П: 78), а деякі лексеми загальноукраїнського ч.р., за словником П. Пиртея, поповнили ще й групу ім. ж. р.: *авангарда* (П: 1), *анекдота* (П: 5), *апельсина* (П: 6), *асперина* (П: 7), *тардероба* (П: 39), *гін’юра* (П: 41), *грипа* ‘грип’ (П: 42), *етикета* ‘церемонія’ (П: 68), *зупа* (П: 103), *карузеля* (П: 112), *контроля* (П: 123), *карантина* (П: 112), *курсива* (П: 131), *лемоняда* ‘лимонад’ (П: 135), *листа* ‘список осіб’ (П: 136), *льорнета* ‘бінокль’ (П: 140), *макета* ‘макет’ (П: 142), *маляса* (П: 143), *маргарина* (П: 144), *мармуляда* (П: 144), *морфіна* ‘морфій’ (П: 153), *повала* ‘стеля’ (П: 219), *редута* ‘оборонний окоп’ (П: 244), *резерва* (П: 244), *рецидива* (П: 245), *сюрприза* (П: 279), *шрама* ‘шрам’ (П: 331) та деякі інші.

Цікаво, що виявлений лише один приклад, коли флексія **-а** вжита для розрізнення однозвучних лексем: *караван* ч.р. ‘погребовий віз’ – *каравана* ж.р. ‘валка в’ючних тварин’ (П: 112).

Отже, ще однією особливістю лемківських говірок на сучасному етапі можна вважати те, що у них наявна значна кількість іменників ч.р. на **-а**, тоді як дослідники української літературної мови наводять лише декілька загальних іменників так званого подвійного, або спільного, роду: *сирота*, *п’яниця*, *нехлюя* [КСУЛМ: 303], *сирота*, *плакса*, *суддя* [СУЛМ: 81].

І хоч ця лемківська риса не так давно запозичена із західнослов’янських мов, однак дериватологи В. Ябур і А. Плішкова, справедливо зазначають, що серед словотворчих афіксів переважають ті, що характерні для загальноукраїнської мови [Ябур, Плішкова: 179-190]. А наявність новозапозичених чи новостворених іменників ч.р. на **-а**, по суті, є тільки однією з ознак лемківського діалекту, що не змінює його статусу, тобто такі говірки від цього не стали ні польськими, ні словацькими, ні ‘русинськими’, що і підкреслював А. Залеський: “...Про лемківський говір можна з цілковитою певністю стверджувати, що це одна з нерозривних, сукупних ланок української мови” [Залеський: 71]. Лише відірваність цього діалекту від решти українських призвела до створення ось таких інноваційних рис.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- П:** Пиртей П. С. Словник Лемківської Говірки. – Legnica; Wrocław, 2001. – 345 s.
MSJP: Mały Słownik Języka Polskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 1181 s.
SRS: Isačenko A.V., Kollár D. Slovensko-ruský slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1970. – 619 s.
SUS: Bunganič P. Slovensko-ukrajinský slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1985. – 674 s.

ЛІТЕРАТУРА

- Ванько:** Ванько Ю. Класифкація і головны знаки карпатських русинських діалектів // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 69-84.
Залеський: Залеський А. М. Найбільш західний український говір // Культура слова. – Вип. 33. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 68-71.
Курс: Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Т. I. – К.: Рад. школа, 1951. – 519 с.
Рігер: Рігер Я. Становиско і зріжницювання “русинських” діалектів в Карпатах // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 39-65.
Сучасна: Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
Фонтаньскій: Фонтаньскій Г. Лемковина // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 211-262.
Ябур, Плішкова: Ябур В., Плішкова А. Пряшівська Русь // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 147-209.
Misiak: Misiak M. Łemkowie. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. – 154 s. + ilustracje.

Hryhorii Arkushyn. The names of persons with suffix -ist-a in lemcian dialects

Among all Ukrainian dialects only lemcian dialect is characterized by big quantity of derivates with west Slavic suffix -ist-a. That lexemes increase the quantity of masculine nouns with flexion -a of I declension (in other Ukrainian dialects that flexion is characterized for names of people and nouns of common gender).

Key words: *lemcian dialect, derivate, suffix -ist-a, ending -a.*

Стефанія ПАНЦЬО (Тернопіль)

© 2009

ПРЕФІКСАЛЬНЕ ТА ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У ЛЕМКІВСЬКОМУ ГОВОРІ

У статті здійснюється аналіз префіксальних і префіксально-суфіксальних прикметників у лемківському говорі.

Ключові слова: *dead'сктив, девербатив, деривація, десубстантив, конфікс, префіксація.*

У сучасному українському мовознавстві однією з актуальних галузей на сьогодні залишається діалектний словотвір. Саме дериваційні особливості окремих говорів засвідчують